

Laga världen

Vår tids botgöring måste bestå i en omformulering av hela vårt sätt att tänka kring vår plats på jorden.

AV BJÖRN WIMAN

I DAG FÖRSTÅR JAG vad det handlade om. Jag ville att han skulle göra bot.

Pappas och min relation hade inte varit enkel. Under min barndom träffades vi endast under reglerad umgängestid, runt var fjortonde dag. Jag minns mötena som pliktskyldiga, varje gång var som den första, någon egentlig relation fanns inte att bygga på. När jag blev större kunde vi mötas i det konkreta – i skrattet och idrotten och de drastiska uttryckssätten. Vår kroppshållning gentemot världen var densamma. Under åren mellan tjugo och trettio var vi kompisar.

När vårt första barn, en dotter, föddes förklarade jag att det skulle betyda mycket för mig om han ville försöka skapa en egen relation med henne. Att han skulle visa sig vilja bära det ansvar för sitt barnbarn som han inte tagit för sitt enda barn. Att det skulle

ge både henne och honom glädje. Att han nu, av mig, fick en andra chans.

Jag såg framför mig hur han skulle göra det med mina barn som han inte gjorde med mig. Inte minst i den hårda praktiken. Hur han skulle släpa barnvagnen från dagis genom snömodd och sopsand en vidrig dag i mars. Kränga av strumpbyxor och sura overaller och koka makaroner bland överbliven frukostdisk och utspilld O'boy.

I detta, föreställde jag mig, skulle hans botgöring bestå.

Kanske tänkte jag mig barnvagnen som motsvarigheten till Rodrigo Mendozas rustning. Mendoza, spelad av Robert de Niro, är den brutale och hänsynslöse legosoldaten och slavhandlaren i filmen *The Mission* från 1986, som efter att i en duell ha dödat sin bror håller på att förgås av skuldkänslor. Han sö-

BILD: MATTIAS KÄLL

ker upp en präst som ålägger honom att följa med till jesuiternas missionsstation ovanför de stora vattenfallen i Iguazú.

I filmens mest oförglömliga scen släpar Mendoza mödosamt sitt svärd och sin blodbesudlade rustning som en väldig börda efter sig i ett rep, uppför ett stup. Han tappar sin börda men klättrar ner igen, hämtar den och återupptar klättringen. Vid ett tillfälle säger hans resesällskap till honom att han har lidit nog, men Mendozas inre behov av botgöring är ännu inte tillfredsställt. Hans liv har, likt så många män före och efter honom, varit befriat från hänsyn till andra människor. Nu ska han släpa sina synder vidare, tills de är sonade. Fri kan han bli först i förbindelse med andra. När han till slut möter den urbefolkning som han plågat möter de honom med ett leende. Han brister i gråt och är från den stunden en ny människa.

I denna tappning har botgörelsen – både den som Rodrigo Mendoza underkastar sig och den som jag tänkte mig för min pappa – likheter med det förmoderna straffet. Som i grekernas Hades eller Dantes Inferno, med plågor anpassade efter syndarnas brott på jorden. Den grymme kung Tantalos får förgäves sträcka sig efter mat och vatten, de giriga påvarna, prästerna och kardinalerna pinas i helvetet genom att fram och tillbaka släpa kistor med tunga vikter. En primitiv form av penitens – ägnad att skapa eviga plågor för syndaren, en känsla av upprättelse för deras offer och en varm känsla av skadeglädje i maggropen hos den rättfärdiga allmänheten.

Men man måste ju tänka djupare. Botgöringen handlar inte, eller borde inte handla, om straff eller böter utan om att ta ansvar – om att läka och bota och upprätta det som brustit eller brutits. Rätt praktiserad kan den ha en befriande snarare än moralise-

rande funktion. Det är en i ordets sanna bemärkelse konstruktiv handling.

Kanske kunde det ske genom att en man, som försummat sin enda son, lärde sig att dra en barnvagn genom modden i Stockholms södra förorter? Och därmed fick en ny förståelse både för föräldraskapets ansvar och sitt eget liv.

KULTURHISTORIEN ÄR full av botgörare. I Miguel de Cervantes *Don Quijote* – den första moderna romanen – kommer hjälten på den originella idén att göra bot så att säga redan innan synden har begåtts. I en avlägsen bergstrakt river han sönder sina kläder, kastar sina vapen omkring sig och ränner huvudet mot klipporna – allt i akt och mening att imponera på sitt hjärtas dam. "Däri ligger knuten", säger han till sin väpnare, "ty att en vandrare blir galen med skäl, det är ingenting att tacka för; det rätta profvet är att bli vansinnig utan anledning, så att min dam måste tänka: när sådant kan ske på det färskta trädet, hvad skall då icke ske på det torra!"

I Richard Wagners opera *Parsifal* handlar botgöringen om att sona en brist på medkänsla, hos Fjodor Dostojevskij om lidandet som rening och andlig pånyttfödelse. Selma Lagerlöf gör konsten att sona sina synder till ett av sitt författarskaps bärande teman, från debuten med *Gösta Berlings saga* över *Jerusalem* och *Körkarlen*, på samma sätt som Graham Greenes romanvärld genomsyrs av diskussioner om skuld, katolsk moral och sökandet efter förlåtelse.

Ändå är något av det finaste och mest klagörande som har skrivits om ämnet det som Bruce Spring-

”Med några få ord har världen fötts på nytt.”

steen berättar i sin självbiografiska bok *Born to run*. I likhet med mig själv hade han vuxit upp i stundtals aggressiv motsättning till en man som kämpade med sin självbild och sina villkor. Nu ska Springsteen själv få sitt första barn och tankarna växer. Han skriver:

”En morgon några dagar innan jag själv skulle bli pappa dök min far upp på farstuvisten till min bungalow i Los Angeles. Han hade kört ner från San Mateo och ’ville bara säga hej’. Jag bjöd in honom, och klockan elva på förmiddagen satt vi på en soldränk matplats och sög på varsin öl. Pappa hade i sitt normaltillstånd ingen vidare fallenhet för småprat så jag gjorde så gott jag kunde.

Plötsligt sa han: ’Bruce, du har varit väldigt snäll mot oss.’ Jag tillstod att jag hade det. En paus. Han lät blicken vandra ut över Los Angeles dis. Han fortsatte: ’... Och jag var inte särskilt snäll mot dig.’

En liten tystnad sänkte sig över oss.

’Du gjorde så gott du kunde’, sa jag.”

Detta var allt. Och det var allt som behövdes. Pappan har rest 80 mil vid en avgörande tidpunkt i sin sons liv, för att visa att han älskar honom. ”Jag blev

välsignad den dagen”, skriver Springsteen, ”och fick något av pappa jag aldrig trodde att jag skulle få uppleva ... en kort bekräftelse på sanningen.”

”En bekräftelse på sanningen.” Med dessa ord, tror jag, fångar Bruce Springsteen vad botgöring handlar om.

Av fadern: ett erkännande.

För sonen: en upprättelse.

Med några få ord har världen fötts på nytt.

VI LEVER I DAG i ett pågående metafysiskt sammanbrott. Demokratien och den regelbaserade världsordningen är på väg mot kollaps, samtidigt. Bakom detta finns den djupare kris som rör den mänskliga civilisationens grundläggande livsbestingelser.

Jordens medeltemperatur är den högsta på 115 000 år. Koldioxidhalten i atmosfären är högre än på fyra miljoner år, och i det som kallas det sjätte massutdöendet av liv på jorden försvinner däggdjur, fåglar och reptiler i en takt som inte setts sedan dinosaurierna dog ut. Vi är, som klimatforskaren Johan Rockström brukar uttrycka det, på väg att lämna ”livets korridor”, det vill säga den era av klimatmässig stabilitet där förutsättningarna för vår civilisation både har skapats och utvecklats. Vår art befinner sig på ökand mark.

Lösningen på denna kris är, som alla vet, politisk. Men eftersom det politiska system som skulle kunna åtgärda problemen, demokratien, har drabbats av röta måste renoveringen gå djupare än så. Vår tids botgöring måste bestå i en konstruktiv omformulering av hela vårt sätt att tänka kring vår plats på jorden.

Vad betyder detta konkret? Låt oss ta det från början. En demokrati kan bara fungera under förutsättning att det finns ett kollektivt samvete. Detta innebär att medborgarna kan utkräva ansvar både av varandra och av dem som har makten. Denna grundsat, närmast en levnadsregel, påverkar alla delar av samhället. I privatlivet eftersträvar man hygglighet och vänlighet mot andra, man ber om förlåtelse när man gjort fel och tölpar och otrevliga typer drabbas av omgivningens ogillande. I det offentliga blir kriminella lagförda och straffade och politiker eller makthavare som sviker medborgarnas förtroende får avgå.

Detta är själva den civilisatoriska principen. Den kodifieras av både de skrivna lagarna och de oskrivna normerna, de som finns i varje människas samvete.

Men om de som leder samhället, som sker i dag, inte bara börjar ignorera de skrivna lagarna utan

också tydligt visar att de saknar samvete, då bryter denna civilisatoriska princip samman. Om medborgarna tappar förtroendet för att deras ledare accepterar demokratins spelregler om ansvarsutkrävande tappar de förr eller senare förtroendet för att någon annan gör det. Demokratins skyddsräcken försvagas, tilliten mellan människor eroderar och hela systemet faller samman.

Man märker att detta är på väg att ske när allt fler talar om att de tappar hoppet och börjar rycka på axlarna åt det som händer. Den kroppsrörelsen är demokratins dödsryckning, och dess effekter djupgående. Inte minst bland yngre människor breder en känsla av hopplöshet och meningsförlust ut sig. I sin essäbok *Kartritarna* skriver P O Enquist om de ungdomsrörelser som ockuperade bostadshus i Köpenhamn på 70-talet – inte för att de ville förändra samhället, utan för att de saknade tro på samhället.

”Man saknade hopp men utan saknad, eftersom detta förutsatte vetskap om möjligheter som var realistiska och inom räckhåll”, skriver Enquist. ”Den som är utan hopp börjar hata livet.”

Att sakna hopp men utan saknad. Det är den djupaste avgrunden.

KAN BOTGÖRINGEN vara ett sätt att återställa det hopp som många inte ens vet att de saknar? Kanske var Don Quijote inte så fel ute ändå, med sin tanke om ett slags preventiv botgöring.

Det första steget är i så fall erkännandet: att vidgå vår belägenhet och vårt ansvar för den – låt vara att den stora majoriteten av jordens medborgare inte bär på någon skuld för den uppkomna situationen. Det är ingen idé att låtsas att den pågående vandaliseringen av världen inte pågår, eftersom den gör det och kommer att drabba oss alla.

Från denna nollpunkt kan man sedan börja leva. För egen del har jag kommit fram till ett antal konkreta sätt att se på världen – *tankepraktiker* – som på ett närmast instrumentellt sätt upplöser den känsla av hopplöshet som är den rådande politiska konjunkturens mål att vi ska fastna i. Jag tror att dessa tankepraktiker går att se i linje med botgörelsens tradition.

Den första av dessa går ut på att återställa hoppet genom att definiera det på rätt sätt. Det vanliga i vår tid är att likställa ordet hopp med optimism eller övertygelsen om att allt kommer att gå bra till slut. Det senare är, som många människor korrekt konstaterat, omöjligt. Allt kommer inte att gå bra till slut. Men det återställda hoppet är något annat än stjärnögd optimism. Det är något som uppstår om

”En demokrati
kan bara fungera
under förutsättning
att det finns ett
kollektivt samvete.”

man aktivt arbetar för att det ska uppstå – ett verb snarare än ett substantiv. Vaclav Havels berömda ord är också en levnadsregel: Hopp är inte detsamma som optimism – inte en övertygelse att något kommer att sluta bra, utan förvisningen om att något är betydelsefullt, oberoende av hur det slutar.

Det andra sättet att tänka kommer från den judiska mystiken under 1500-talet och handlar om att laga världen, *tikkun olam*. Orden står för en vacker och omvälvande tanke, som bygger på att världen är ljus, men att mörker hela tiden tränger in i den och att det är varje människas plikt och ansvar att laga dessa sprickor. Ingen kan laga alla och mörker kommer att fortsätta tränga in, men det man kan göra som enskild är att åtgärda dem när de uppträder. ”Därför måste jag täta sprickorna”, skrev journalisten Cordelia Edvardson, som själv överlevde Förintelsen. ”Laga vår trasiga värld. I fullt medvetande om att jag aldrig kommer att lyckas.” Detta är botgöring i praktiken.

Det tredje tankesättet handlar om att undvika den kategoriska uppgivenheten. ”Låt din helige

ängel vara med mig, så att den onde fienden inte får makt med mig”, står det i Luthers morgonbön från 1500-talet. Det råder inga tvivel om att allting kommer att bli svårare för dem som kommer efter oss, men det finns för den skull ingen kollektiv undergång. En klimatkollaps kommer att stimulera många av människans sämsta sidor, men den kommer också att aktivera motsatsen: empati, solidaritet, samarbetsförmåga. Många, förmodligen de flesta, kommer att fortsätta göra det som är rätt – av ingen annan anledning än att det är just rätt. Varje ton koldioxid som kan stanna i marken, varje institution i den liberala demokratin som står fast, varje gest i vardagen som upprätthåller anständiga normer och förbindelser mellan människor – allt detta kommer fortfarande ha betydelse.

”Vårt läge är kanhända inte hopplöst, bara vi”, skriver Stig Dagerman i en av sina dagsverser.

Detta är i slutändan den moderna botgörrelsens praktik: jag tänker, handlar och lever, inte för att jag nödvändigtvis tror att det kommer att förändra världen, utan för att jag i det längsta tänker insistera på att världen inte ska förändra mig.

HAN DROG, SÅVITT jag vet, aldrig någon barnvagn. Men han gjorde något annat.

Några år innan pappa dog, efter en hård och fientlig period i vår relation, låg ett kuvert i brevlådan med en bekant handstil, något som aldrig tidigare hänt. Det måste vara något han hade på hjärtat.

Brevet inleds med orden ”Jag vet inte. Jag har inte skrivit något på länge”. Sedan berättar han än

”Detta är i slutändan den moderna botgörrelsens praktik.”

en gång om sin egen barndom, om skammen över den nedsatta terminsavgiften i realskolan och sitt hat mot den tyranniske fadern som förbjöd honom och hans mor att tala finska hemma. Men också, i ett tonläge som är ovanligt innerligt för honom, om ”en fullständig oförmåga att leva ett vanligt familjeliv med kramar och känslor”.

Sedan bemannar han sig.

”Vad vill jag nu säga med detta?” skriver han. ”Jo, att jag inte varit någon riktig far för dig.”

När jag läste den meningen första gången minns jag en känsla av klarhet och upprättelse. Tio ord som löste upp ett helt livs sammanknuten vrede, sorg och besvikelse – en performativ språkakt vars ordalydelse, likt ett kontrakt, eller ett nytt förbund, förändrade något i verkligheten. Hans brev upphävde ett tidigare förhållande och stadfäste ett annat.

Det var hans sätt att laga världen.

Hans botgörrelse.

BJÖRN WIMAN är kulturchef på Dagens Nyheter. Hans senaste bok är *Den lyckligaste leken*, som våren 2026 utkommer på Norstedts förlag.